

XV skyrius

KAIP VEIKIA KAINŲ SISTEMA?

Visas šios knygos turinys gali būti glaustai išreikštas teiginiu, kad nagrinėdami kurio nors ekonominio sumanymo padarinius turime nagrinėti ne vien tiesioginius, apčiuopiamus rezultatus, bet ir galutinius rezultatus, ne tik pirminius padarinius, bet ir antrinius padarinius; ir ne tik padarinius kuriai nors atskirai grupei, bet poveikį visiems. Vadinasi, neprotinga ir klaidinga visą dėmesį telkti į kurį nors atskirą reiškinį – pavyzdžiui, nagrinėti vien tai, kas įvyksta vienoje pramonės šakoje, ir nesidomėti, kas įvyksta visoje. Bet kaip tik dėl išsigalėjusio tingaus įpročio mąstyti izoliuotai vien apie kurią nors atskirą pramonės šaką ar procesą daromos pagrindinės ekonominės klaidos. Tos klaidos būdingos ne tik atskirų ekonomikos šakų atstovų, bet net kai kurių išgarsintų ekonomistų argumentams.

Būtent šią „izoliacijos klaidą“ galiausiai daro „gamybos dėl vartojimo, ne dėl pelno“ mokykla, kovojanti su tariamai ydinga „kainų sistema“. Gamybos problema, teigia šios mokyklos atstovai, jau išspręsta. (Kaip matysime, ši nesąmonė yra taip pat išcieties taškas „pigų pinigų“ ir „turto pasidalijimo“ idėjų šarlatanams.) Ją esą išsprendė mokslininkai, efektyvumo specialistai, inžinieriai, technologai. Jie esą gali pagaminti ką tik nori – didžiuliais ir praktiškai neribotais kiekiais. Tik štai, deja, pasaulį valdo ne specialistai ir inžinieriai, galvojętys tik apie produkciją, bet verslininkai, galvojętys tik apie pelną. Verslininkai duoda nurodymus inžinieriams, o ne priešingai. Verslininkai gali gaminti bet ką, kol jiems tai apsimoka, tačiau kai tik pelnas baigiasi, jie tą pačią akimirką savanaudiškai nutraukia gamybą, nors daugelio žmonių poreikiai lieka nepatenkinti ir pasauliui trūksta prekių.

Šis požiūris remiasi tokia gausybe klaidų, kad visų jų neįmanoma iš karto išnarplioti. Bet svarbiausia klaida, kurią jau minėjome, daroma dėl to, kad žvelgiama tik į vieną pramonės šaką ar į keletą jų pakaitomis, tarsi kiekviena iš jų egzistuotų atskirai. O juk iš tikrųjų visos jos yra tarpusavyje susijusios, ir kiekvienas svarbus sprendimas, daromas vienoje, veikia ir yra veikiamas sprendimų, daromų visose kitose.

Galime tai geriau suprasti, jei suprantame pagrindinę problemą, kurią verslas apskritai turi išspręsti. Kiek įmanoma labiau ją supaprastindami, panagrinękime užduotį, su kuria susiduria Robinzonas Kruzas savo negyvenamoje saloje. Jo poreikiai iš pradžių atrodo beribiai. Jis yra lietaus permerktas; jis dreba nuo šalčio; jis kenčia alkį ir troškulį. Jam reikia visko: geriamojo vandens, maisto, stogo virš galvos, apsaugos nuo plėšriųjų žvėrių, ugnies, minkštos vietos atsigulti. Neįmanoma visų šių poreikių patenkinti iš karto; jis neturi tam pakankamai laiko, energijos, išteklių. Jis nedelsdamas turi patenkinti būtiniausias reikmes. Tarkime, kad jį labiausiai kamuoja troškulys. Jis iškasa duobę smėlyje lietaus vandeniui surinkti. Apsirūpinęs pačiomis menkiausiomis vandens atsargomis, jis jau turi ieškoti maisto. Jis gali mėginti žvejoti, bet tam reikia kabliuko ir valo arba tinklo; jis turi juos pasidaryti. Tačiau darydamas ką nors viena, jis jau negali daryti ką nors kita, kas tenkintų bent kiek mažiau būtinias reikmes. Jis turi nuolat spręsti savo laiko ir darbo *alternatyvus* panaudojimo problemą.

Galbūt Robinzonų šeimai Šveicarijoje ši problema lengviau išsprendžiama. Jai reikia išmaitinti daugiau burnų, bet ji taip pat turi daugiau darbo rankų. Ji gali pasinaudoti darbo pasidalijimu ir specializacija. Tėvas medžioja, motina gamina maistą, vaikai renka žabus. Tačiau net ši šeima negali sau leisti, kad kuris nors jos narys visą laiką dirbtų tą patį darbą, nepaisant jo tenkinamų poreikių santykinio primygtinumo; ji turi atsižvelgti ir į kitų, dar nepatenkintų poreikių primygtinumą. Kai vaikai prirenka tam tikrą kiekį žabų, jie negali būti toliau verčiami tą kiekį didinti. Tuoju pat tenka kurį nors jų pasiūsti, pavyzdžiui, atnešti daugiau vandens. Šeima taip pat turi nuolat spręsti darbo *alternatyvus* panaudojimo problemą, o jeigu jai pavyksta įsigyti šautuvų, žvejybos įrankių, valtį, kirvių, pjūklų, ji turi spręsti darbo ir kapitalo *alternatyvus* panaudojimo problemą. Būtų laikoma neapsakoma kvailyste, jei žabus renkantis šei-

mos narys skūstūsi galįs pririnkti daugiau žabų, jeigu jo brolis, užuot žvejojęs žuvįs šeimos pietums, visą dieną jam padėtų. Atskiro individo ar šeimos pavyzdys aiškiai rodo, kad daugiau užsiimti vienu dalyku galima *tik mažiau užsiimant kitais*.

Tokie elementarūs pavyzdžiai kartais išjuokiami kaip „robinzonados ekonomika“. Deja, juos dažniausiai išjuokia tie, kuriems labiausiai reikėtų iš jų pasimokyti, kurie nesupranta net tokia paprasta forma iliustruojamo principo arba kurie visiškai šį principą pameta nagrinėdami šiuolaikinės visuomenės ekonomines problemas.

2

Grižkime į tokią visuomenę. Kaip tokioje visuomenėje sprendžiama darbo ir kapitalo alternatyvaus panaudojimo problema tenkinant tūkstančius nevienodo būtinumo poreikių? Ji sprendžiama būtent per kainų sistemą. Ji sprendžiama per nuolat kintančias gamybos kaštų, kainų ir pelno sąveikas.

Kainas nustato pasiūlos ir paklausos santykis, o jos savo ruožtu veikia pasiūlą ir paklausą. Kai žmonės nori daugiau tam tikrų prekių, jie daugiau už jas moka. Kaina kyla. Tai didina tų prekių tiekėjų pelną. Kadangi tampa pelningiau tiekti šias prekes nei kitas, žmonės, jau užsiimantys tuo verslu, jį plečia ir įtraukia į jį daugiau žmonių. Padidėjusi pasiūla tada mažina kainą ir pelno dydį, kol pelno dydis susilygina su bendru kitų pramonės šakų pelno lygiu. Arba tos prekės paklausa gali smukti; arba jos pasiūla gali taip padidėti, kad kaina smunka iki tokio lygio, jog ją mažiau pelninga tiekti nei kitas; ją tiekiant galima patirti net nuostolį. Šiuo atveju „ribiniai“ gamintojai, t. y. mažiausiai efektyvūs, tie, kurių kaštai didžiausi, bus visai išstumti iš verslo. Prekę dabar gamins tik patys efektyviausi gamintojai, kurie dirba mažiausiomis sąnaudomis. Šios prekės pasiūla taip pat kris arba bent nustos kilti.

Šiuo procesu pagrįstas įsitikinimas, kad kainas lemia gamybos kaštai. Tačiau tai klaidinga doktrina. Kainas lemia pasiūla ir paklausa, o paklausą lemia tai, ar labai žmonės geidžia tos prekės ir ką jie gali mainais už ją pasiūlyti. Tiesa, pasiūlą iš dalies lemia gamybos kaštai. *Praeities* kaštai prekės pagaminimui negali nulemti jos vertės. Prekės vertė priklauso nuo *dabarties* pasiūlos ir paklausos santykio. Bet verslininkų spėjimai, kokie *ateityje* bus prekės pagaminimo kaštai ir kokia *ateityje* bus jos kaina, lems jos gamybos apimtį. Tai turės poveikio *ateities* pasiūlai. Taip susiklosto pastovi tendencija prekės kainai ir ribiniams jos gamybos kaštams *susilyginti* – tačiau ne dėl to, kad ribiniai gamybos kaštai lemia kainą.

Taigi privačios verslininkystės sistema gali būti palyginta su tūkstančiais mašinų, kurių kiekviena reguliuojasi tarsi automatiškai, tačiau visos jos yra tarpusavyje susijusios ir veikia viena kitą taip, lyg jos sudarytų vieną didžiulę mašiną. Daugelis mūsų esame matę garo mašinos „valdymo“ įrenginį. Jį paprastai sudaro du rutuliai ar svoriai, veikiantys išcentrine jėga. Apsisukimų greičiui didėjant, rutuliai pakyla nuo svirties, prie kurios jie pritvirtinti, ir automatiškai susiaurina arba uždaro vožtuvą, reguliuojantį garo padavimą, ir taip sulėtina apsisukimų greitį. Antra vertus,

jei greitis per mažas, rutuliai nusileidžia, labiau atveria vožtuvą ir padidina apsisukimų greitį. Tokiu būdu kiekvienas nukrypimas nuo geidžiamo greičio pats sužadina jėgas, kurios tą nukrypimą ištaiso.

Būtent taip yra reguliuojama santykinė tūkstančių įvairiausių prekių pasiūla konkurencinėje verslininkystės sistemoje. Kai žmonės geidžia daugiau tam tikros prekės, jų konkuruojanti paklausa didina jos kainą. Tai didina jos gamintojų pelną. Tai skatina juos plėsti savo gamybą. Tai verčia kitus nustoti gaminti kai kuriuos anksčiau gamintus produktus ir imtis gaminti tuos, kurie žada geresnes pajamas. Šios prekės pasiūla didėja, kai kurių kitų prekių pasiūlai tuo pat metu mažėja. Atitinkamai jos kaina smunka, palyginti su kitų prekių kainomis, ir tokiu būdu paskata santykiui jos gamybos didėjimui išnyksta.

Vadinasi, jei tam tikro produkto paklausa, kaina ir gaminimo pelningumas smunka, tai jo gamyba mažėja.

Būtent ši aplinkybė erzina tuos, kurie nesupranta jų smerkiamos „kainų sistemos“. Jie kaltina ją dėl skurdo. Pasipiktinę jie klausia, kodėl pramonininkai nutraukia batų gamybą tada, kai ją didinti pasidaro nepelninga? Kodėl jie turi vadovautis vien savo pelno išskaičiavimais? Kodėl jie turi vadovautis rinkai? Kodėl jie negamina batų tiek, kiek „šiuolaikiniai techniniai pajėgumai leidžia“? Kainų sistema ir privati verslininkystė, – daro išvadą „gamybos dėl vartojimo“ filosofai, – yra vien „stygiaus ekonomikos“ atmaina.

Šie klausimai ir išvados kyla tada, kai klaidingai telkiamas dėmesys į izoliuotai traktuojamą pramonę, kai žvelgiama į medį ir nematoma miško. Iki tam tikros ribos gaminti batus būtina. Bet taip pat būtina gaminti paltus, sijonus, kelnes, namus, arklius, kastuvus, gamyklas, tiltus, pieną ir duoną. Būtų idiotiška gaminti kalnus nereikalingų batų vien todėl, kad turime pajėgumų tai daryti, ir apleisti šimtų kitokių būtinesnių poreikių tenkinimą.

Esant ekonomikos pusiausvyrai, tam tikra pramonės šaka gali plėstis *tik kitų pramonės šakų sąskaita*. Bet kuriuo metu gamybos faktorių kiekis yra ribotas. Viena pramonės šaka gali būti plėtojama tik *atitraukiant* darbą, žemę ir kapitalą iš kitų šakų, kur jie būtų panaudojami priešingu atveju. O kai tam tikra pramonės šaka nyksta arba nustoja didinti savo produkciją, tai nebūtinai reiškia, kad įvyksta *grynas* visos produkcijos nuosmukis. Sunykimas šioje vietoje gali paprasčiausiai *išlaisvinti* darbą ir kapitalą ir *igalinti kitų pramonės šakų ekspansiją*. Tad klaidinga daryti išvadą, kad produkcijos smukimas vienoje srityje būtinai reiškia *bendrą* produkcijos nuosmukį.

Žodžiu, kiekviena gamyba yra susijusi su ko nors praradimu. Patys gamybos kaštai gali būti apibrėžti kaip tokie dalykai, kurių atsisakoma (poilsis ir malonumai, alternatyvus žaliavų panaudojimas) gaminamo daikto dėlei.

Vadinasi, sveikai, dinamiškai ekonomikai išlaikyti tiek pat būtina leisti žlugti merdėjančioms šakoms, kaip ir netrukdyti augti augančioms. Juk merdinčios pramonės šakos siurbia darbą ir kapitalą, kuris turi būti išlaisvintas augančioms pramonės šakoms. Ir būtent ši tiek niekinta kainų sistema išsprendžia sudėtingiausią problemą – koks turi būti tikslus gamina-

mų daugybės tūkstančių įvairiausių prekių kiekių santykis. Šias milžiniškas lygtis vos ne automatiškai išsprendžia kainų, pelno ir kaštų sistema. Ji jas išsprendžia daug geriau, nei tai galėtų padaryti kokia nors biurokratų grupė. Juk jas sprendžia sistema, kur kiekvienas vartotojas pats tenkina savus poreikius, kasdien balsuodamas savo pinigais; tuo tarpu biurokratai mėgintų jas spręsti tiekdami vartotojams ne tai, ką jie patys pasirinktų, bet ką biurokratai jiems parinktų.

Tačiau nors biurokratai nesupranta šios kvaziautomatinės rinkos sistemos, jie visada jos bijo. Jie visada mėgina ją pagerinti ar ištaisyti, dažniausiai kurios nors garsiai šaukiančios spaudimo grupės naudai. Kai kurios jų kišimosi padarinius nagrinėsime tolesniuose skyriuose.